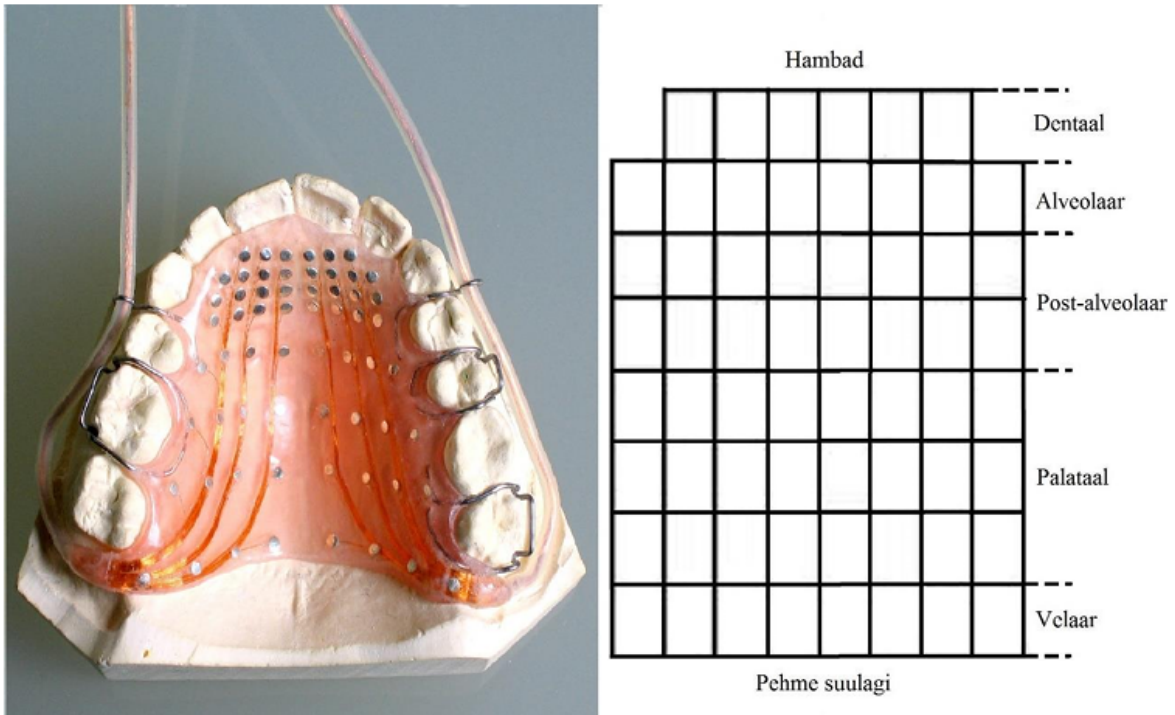

Nimi:
Klass:

Emakeeleolümpiaadi lõppvoor I osa
2023/24. õppeaasta
11.-12. klass

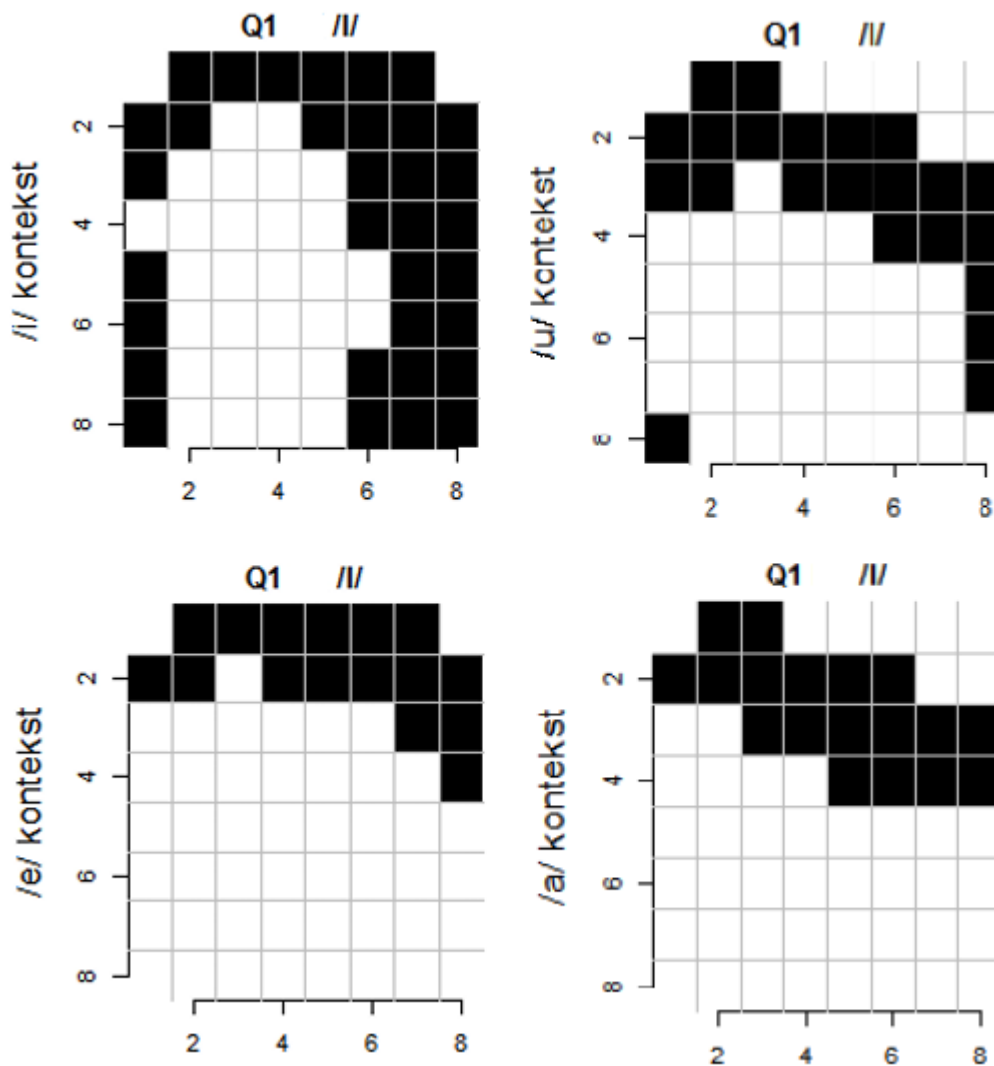
1. ülesanne (6 punkti)

Pildil on näha palatograafi (vt joonist 1). See on seadeldis, millega uuritakse, milline on keele kontakt suulaega. Palatograafil on hõbedast kontaktid. Kui keel seda puudutab registreeritakse, kas on kontakt või ei ole. Suulagi on sensorite tiheduse järgi jaotatud seksioonideks. Suulae eesosas on sensorid tihedamalt kui tagaosas. Must kast joonistel viitab kontaktile (vt joonist 2).

Joonis 1. Palatograaf (vasakul) ja sensorite asukohtade skemaatiline kujutis (paremal).

Nimi:
Klass:

Joonis 2. /l/-i häälduskoht vokaalide /a, e, i, u/ vahel esmavätelistes sõnades.

Vasta joonise 2 põhjal alljärgnevale küsimustele.

1. Mis suus osas hääldatakse /l/-i? Suu eesosas, hambasompudel (alveoolidel); /l/-i häälduskoht on mõjutatud ümbritsevatest häälikutest, aga enamasti on /l/ alveolaarne või post-alveolaarne (1 punkt)
2. Kuidas mõjutavad ümbritsevad häälikud /l/-i häälduskohta? /l/-i häälduskoht sõltub ümbritsevatest vokaalidest; tagavokaalidega on häälduskoht tagapoolsem (väiksem ja tagapoolsem kontaktala), eesvokaalidega eespoolsem (suurem ja laiem kontaktala) (2 punkti)
3. Mis kõnetrakti osaga on palatograaf seotud? Kõva suulaega (1 punkt)

Nimi:

Klass:

4. Nimeta häälikud, mida saab palatograafia uurida. Kaashäälikud millel on kontakt suulaega: k, t, n, r, s, z, š, ž, l, j, h; kõrged ja eespoolsed täishäälikud: i, ü (2 punkti)

Nimi:

Klass:

2. ülesanne (14 punkti)

Kuula vastlapäevalugu ja leia, milliste sõnade puhul ei lähe hääldus kokku kirja­pildiga. Rühmita sellised sõnad (kolm kuni viis sõna ühes rühmas, kokku seitse rühma). Selgita lühidalt, kuidas igas rühmas hääldus erineb kirja­pildist.

Tahtsin vastlapäeval midagi head süüa. Mõtlesin hakata hernesuppi keetma, aga herneid ei olnudki. Hernesteta sa ei saa ju hernesuppi keeta. Otsustasin kohe, et lähen poodi. Võtsin rahakoti, panin salli kaela, mütsi pähe, mantli selga, saapad jalga ja ruttasin mäest alla poodi. Aga ma ei saanudki sealt herneid – neid lihtsalt ei olnud müüa. Väheke imelik küll, oli ju vastlapäev. Hüüa appi keda tahes, häda ikka käes.

KUULA SIIT

Iga selgitus koos näitesõnadega annab 2 punkti.

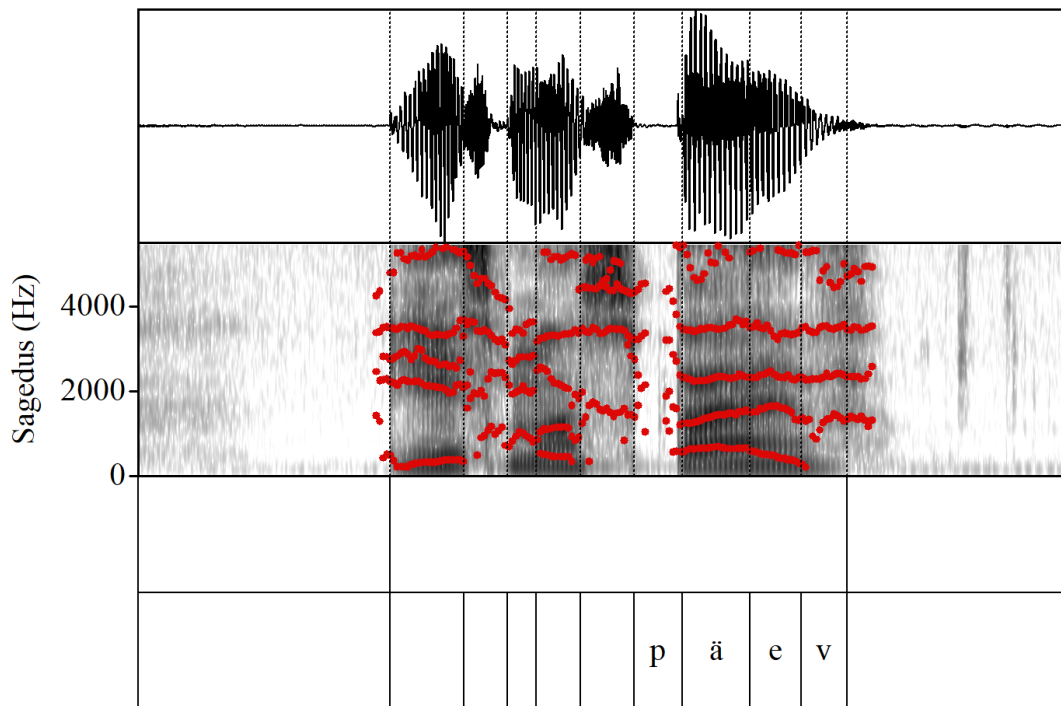
Selgitus	Näitesõnad
diftongi <i>äe</i> asemel pikk vokaal <i>ää</i>	<i>pääval, määst, pääv, kääs</i>
<i>h</i> sõna alguses hääldamata	<i>ead, akata, ernesteta, erneid, äda</i>
<i>h</i> sõna sees hääldamata	<i>koe, raa, taes</i>
pika <i>üü</i> asemel on <i>üi</i>	<i>süija, müija, hüija</i>
vokaali- või silbikadu	<i>mõtsin, olndki, rutsin, saandki, olnd, sa i, ma i</i>
teise silbi <i>e</i> asemel on <i>ä</i>	<i>lähän, pähä, vähäke</i>
palatalisatsioon	<i>poodi, koti, salli, mütsi, selga</i>

Nimi:
Klass:

3. ülesanne (10 punkti)

Alljärgneval viiel joonisel on kujutatud nädalapäevi. Joonistel näed (ülevalt alla): helilainet, helilaine osahelide teisendust ehk spektrogrammi, tühja sõnatasandit ja selle all häälikutasandit. Spektrogrammi kasutatakse foneetikas, et uurida, millised helilaine osad summutatakse ja võimendatakse meie kõnetraktis häälikute hääldamisel. Läbi selle saame spektrit analüüsides näha, millises suu osas mingeid häälikuid hääldatakse. Punaseid täpiridu nimetatakse formantideks. Alt esimest formanti (F1) seostatakse keele kõrgusega ja see näitab ka neelu avatust häälikute hääldamisel. Alt teist formanti (F2) seostatakse keele ees- ja tagapoolsusega. Mida kõrgem on F2, seda eespoolsem on keel. Spektrogrammilt on ka näha, et kaashäälikud, mille hääldamisel moodustatakse kõnetrakti ahtus või sulg, on madalama energiaga ning nad on joonisel heledamad kui täishäälikud, mille puhul ahtust või sulgu ei moodustata.

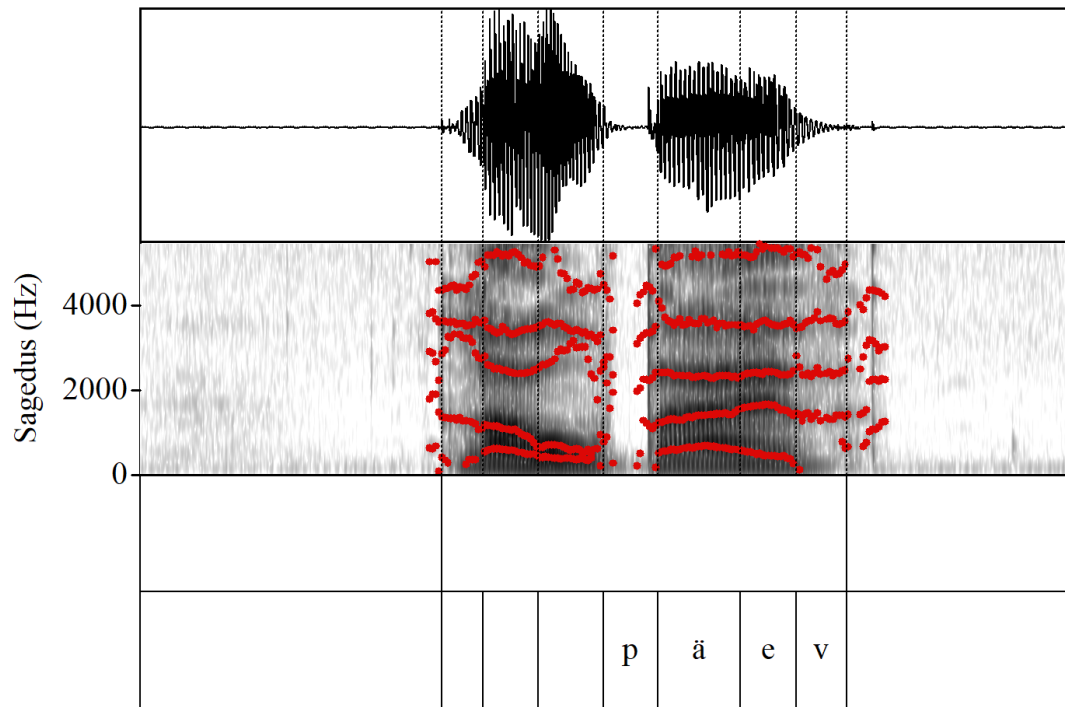
Uuri spektrogramme ja otsusta, milline nädalapäev on igal joonisel.

Joonis 1

a) <u>esmaspäev</u>	e) reede
b) teisipäev	f) laupäev
c) kolmapäev	g) pühapäev
d) neljapäev	

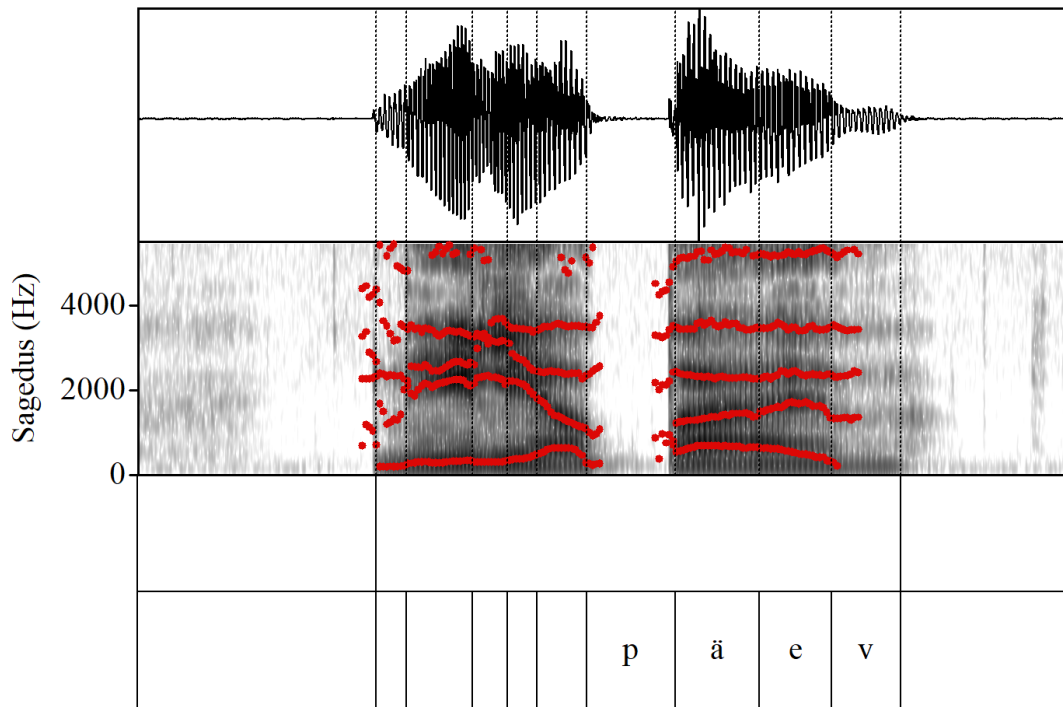
Nimi:
Klass:

Joonis 2

- a) esmaspäev
- b) teisipäev
- c) kolmapäev
- d) neljapäev
- e) reede
- f) laupäev
- g) pühapäev

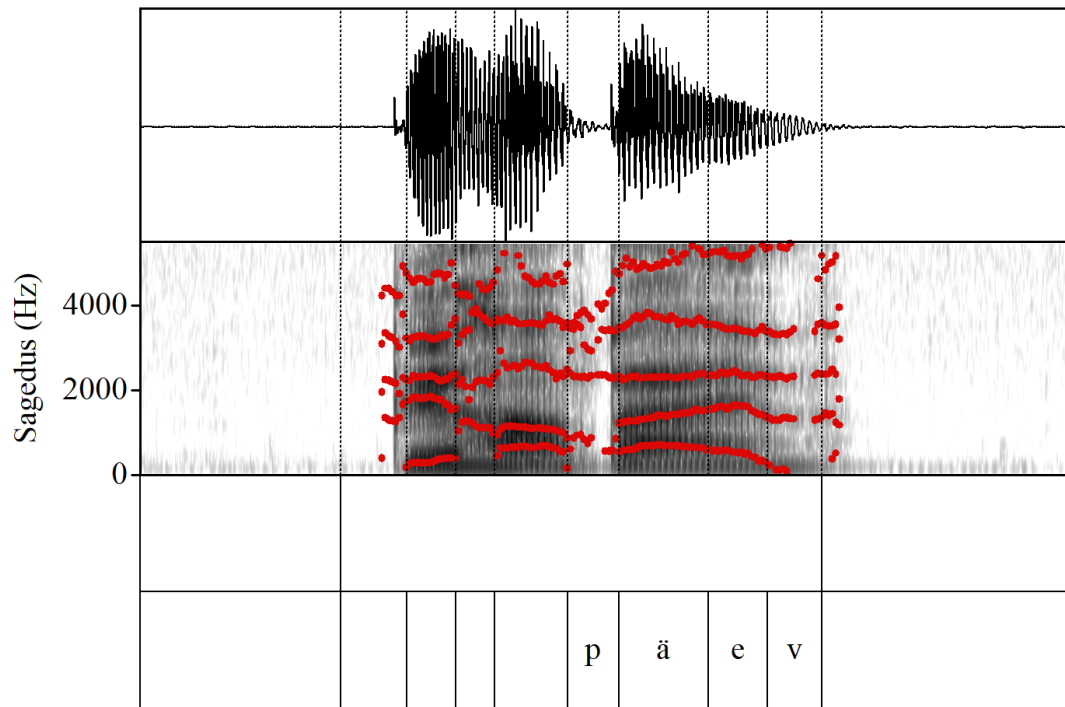
Nimi:
Klass:

Joonis 3

- a) esmaspäev
- b) teisipäev
- c) kolmapäev
- d) neljapäev
- e) reede
- f) laupäev
- g) pühapäev

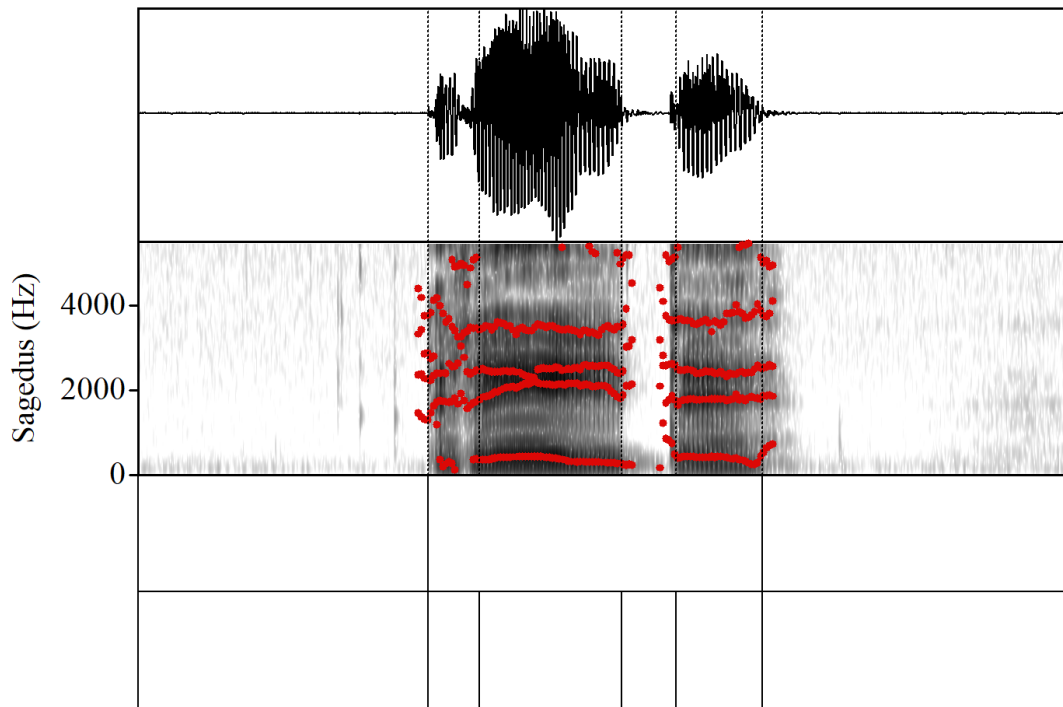
Nimi:
Klass:

Joonis 4

- a) esmaspäev
- b) teisipäev
- c) kolmapäev
- d) neljapäev
- e) reede
- f) laupäev
- g) pühapäev

Nimi:
Klass:

Joonis 5

- a) esmaspäev
- b) teisipäev
- c) kolmapäev
- d) neljapäev
- e) reede
- f) laupäev
- g) pühapäev

Nimi:
Klass:

5. ülesanne (10 punkti)

Loe teadusuudist "[Buba või kiki: sõnade ja tähenduste seosed ületavad keelepiire](#)" ja vasta küsimustele.

1. *Buba-kiki* katsed on tehtud ka väikelaste ja imikutega. Näiteks 2013. aastal katsetati nelja kuu vanuste beebidega ja ilmnes sama efekt, mis täiskasvanute puhul: kui imikutele esitleti nurgelist kujundit koos sõnaga *buba* või ümarat kujundit koos sõnaga *kiki*, vaatasid nad seda kauem kui ümarat *buba*'t või nurgelist *kiki*'t. Kõik väikelastega tehtud katsed siiski ei kinnita *buba-kiki*-efekti.

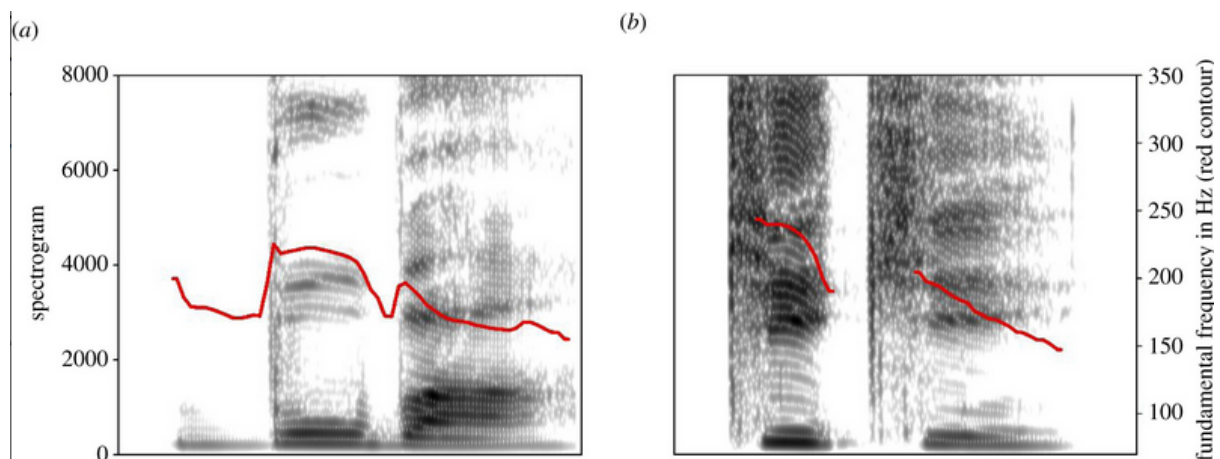
Millise võimaliku seletuse *buba-kiki*-fenomenile välistaksid väikelastega tehtud katsed, kui nende tulemused oleksid kindlad ja ühesed? (1 punkt)

Tähestiku mõju

Kuidas püüti sama seletust *buba-kiki*-fenomenile välistada artiklis kirjeldatud katses? (1 punkt)

Katsetati erinevaid tähestikke kasutavaid keeli kõnelevate inimestega.

2. Kummal spektrogrammil on *buba* hääldus ja kummal *kiki*? Millist artiklis nimetatud seletust *buba-kiki*-efektile võiks need pildid illustreerida ja kuidas? (3 punkti)

Spektrogrammil a on *buba*, b on *kiki*. Spektrogrammil b on näha õhuvooli katkemine.

3. Häälikute ja sõnatähenduste seos tuleb hästi esile kirjeldavates ehk deskriptiivsetes ja helijäljenduslikes ehk onomatopoeetilistes sõnades, nagu *sirisema*, *sorisema*, *mõmisema*,

Nimi:

Klass:

kriiksuma, pinin, kumin. Niisuguste sõnade puhul oleneb tähendus tõepoolest sõnas olevate häälikute iseloomust. Näiteks *i* on kõige kõrgema sagedusega täishäälik ja sobib seega kõrge sagedusega heli väljendavatesse sõnadesse (*sirin, pinin, kriiks*), tagavokaalid aga annavad edasi heli tumedust (nt *sorin, kumin, mõmin*), sõnasisene *h* jäljendab vähese kõlavusega helisid (*kihin, kohin, sahin*), *l* aga selgeid ja kõlavaid helisid (*kilin, kolin, solin*). (5 punkti)

Nimeta kolm siin mainimata helijäljenduslikku sõna ning selgita, kuidas neis esinevad häälikud on jäljendavate helidega seotud.

Nimi:

Klass:

6. ülesanne (4 punkti)

Intonatsioonil ehk kõnemeloodial on suhtluses kanda mitmeid rolle. Näiteks võib intonatsiooni abil rõhutada tähtsat või uut informatsiooni, tähistada lausete grammatilisi funktsioone ehk ülesandeid (eristada nt küsilauseid väitlausest) või väljendada suhtumist ja emotsioone.

Kuula neid küsimusi. Kumb neist sobib sinu meelest paremini kokku antud olukorraga? Tee õiget helifaili tähistavale tähele ring ümber. (1 punkt)

Olukord: Su isa hakkab tööle minema ja sa tahad teada, kas ta kavatseb täna minna auto või bussiga.

a) KUULA SIIT (õige vastus)

b) KUULA SIIT

Mis eesmärgil ja millises olukorras võiks kasutada teist küsimust? Kirjelda seda olukorda. (3 punkti)

Üllatuse/imestuse/ehmatuse väljendamiseks (mingi emotsiooni/suhtumise väljendamiseks). Näiteks on pühapäev/vaba päev/hilja õhtul või isal on puhkus/ta on haige jms, aga ta hakkab hoolimata sellest tööle minema ja sa oled selle pärast üllatunud.

NB! Tähtis on siin tähele panna, et lauserõhk on sõnal *tööle*. Seega, üllatust või imestust tekitab fakt, et isa läheb tööle, kuna see ei vasta küsimuse esitaja ootustele (nt on pühapäev, isal on puhkus või isa on haige).

Sellise rõhuasetusega küsimust ei saaks esitada aga siis, kui küsijat paneks imestama see, mis isal seljas on (nt isal on seljas hommikumantel ja ta hakkab tööle minema) või see, kuidas ta tööle kohale saab (nt isa sõidab alati autoga, aga ta auto on katki), sest siis paikneks lauserõhk pigem sõnal *kuidas*.

Nimi:
Klass:

Emakeeleolümpiaadi lõppvoor II osa
11.-12. klass

7. ülesanne (3 punkti)

Eesti keeles on üheksa täishäälikut. Uuri tabelis toodud kahesilbilisi sõnu ja eesnimesid. Pane tähele, kuidas täishäälikud silpides esinevad. Tabelis esitatud näidetest tuleb välja üks täishäälikute sõnas esinemise piirang. Näiteid on piisavalt, et nende põhjal otsustada selle piirangu üle.

<i>Kalju, Ülo, Helju, Olga, Ilmar, Mari, Pärtel, Arvo, Endel, Hilja, Säde, Ando, Lili, Jüri, Helmi, Linda, Helen, Jörgen, Sulev, Lembit, Õne, Äli, Ülle, Tõnu, Juhan, Hannes, Kadri, Vello, Helin, Sören, Olav, Ines, Marju, Jane</i>	<i>sulab, valu, kadus, kõhnad, neljas, kümme, tore, elan, küljes, vannis, värin, kõhib, kadus, kasvab, kilu, küsib, konnad, tõde, tähnid, kaljud, pärnad, lennuk, lähme, lüngad, kolin, tõrges, sõnum, alus, mögin, kinnas, mullid, küla, komme, kurgid</i>

1. Leia näidete põhjal, milline piirang on seotud täishäälikute esimeses ja teises silbis esinemisega. Sõnasta nende näidete põhjal see piirang.

Eesnimede teises silbis ei ole kõik 9 täishäälikut, vaid ainult 5 vokaali *a, e, i, o, u*, kahesilbilistes sõnade teises silbis on neli vokaali *a, e, i, u*. Vastus võib olla ka selline: eesnimede teises silbis ei ole vokaale *õ, ä, ö, ü*, kahesilbiliste sõnade teises silbis ei ole lisaks neile vokaali *o*. (2 punkti)

2. Milline erinevus on sealjuures kahesilbiliste sõnade ja eesnimede vahel?

Erinevalt eesnimedest ei ole kahesilbiliste sõnade teises silbis täishäälikut *o*. (1 punkt)

Nimi:

Klass:

8. ülesanne (9 punkti)

Liivi keel on eesti keele lähisugukeel, mida on kõneldud ennekõike praegusel Läti alal mõlemal pool Liivi lahte, aga ka Edela-Eestis. Kui teada mõningaid liivi keeles aset leidnud häälikumuutusi ja kirjapaneku reegleid, võiks liivi keel eestlasele päris tuttav tunduda. Liivi keele kirjapanekul toetutakse nii läti kui ka eesti õigekirjale.

Võrdle allolevaid eestikeelseid lauseid ja nende liivikeelseid tõlkeid.

On õhtu ja üks hiir magab. Um õ'dõg ja ikš ır magüb.

Isa vaatab, kus on halg. Izā vaṇṭlõb, kus um alg.

Süda valutab vanaema pärast. Sidām pödüb vanājemā pierāst.

Kümme lindu laulavad pesas. Kim lindõ lõlabõd piezās.

Kalamehed tahavad lesta müüa. Kalāmī'ed tō'bõd liestõ mīdõ.

Sõbra reha kukub maha. Sõbrā rejā sadāb mō'zõ.

Ta saadab enda lapsi kooli. Ta sõtõb eṇṭš läpši skūolõ.

Ta on ihu minu ihust. Ta um lejā min lejāst.

Märkus: horisontaalkriips tähistab pikka täishäälikut nii sõna esimeses kui ka teises silbis, koma konsonandi all tähistab peenendust ehk palatalisatsiooni, ülakoma (´) tähistab katketooni (ehk tooniliikumist, mida iseloomustab järsult tõusev-langev või langev põhitoon sõna pikas rõhulises silbis; katketooni liivi õigekirjas ei märgita).

Tõlgi eestikeelsed sõnad liivi keelde: (3 punkti, iga viga -0,5 punkti)

küla - kilā

keha - kejā

hirm - irm

sõsar - sõzār

kaks – kakš

Vasta küsimustele:

1. Mis häälik vastab liivi keeles eesti *ü*-le? (1 punkt)

i

2. Mis häälikud vastavad liivi keeles eesti *s*-ile? Missuguses häälikulises ümbruses need vasted liivi keeles esinevad? (2 punkti)

z helilises positsioonis

3. Millised muutused ja mis tingimustel on liivi keeles toimunud *h*-häälikuga (sõnades, kus eesti keeles on *h* säilinud)? (3 punkti)

a. sõna alguses: $h > 0$,

b. sõna sees: $h > j$,

c. sõna sees asendunud katketooniga: $h > '$

Nimi:

Klass:

9. ülesanne (5 punkti)

Vokaalharmoonia on nähtus, kus sõna esimese silbi vokaal määrab järgsilpide vokaalide laadi. Vokaalharmoonia on omane mitmele eesti keele lähisugulaskeelele, näiteks lõunaeesti (seto, võru), soome, karjala, vadja ja isuri keel. Selle ulatus ja esinemistingimused on keeliti pisut varieeruvad.

Võru keeles on kokku 10 vokaali, millest üheksat tähistatakse ortograafias tähtedega *a, e, i, o, u, õ, ä, ö* ja *ü*, millele vastavad IPA sümbolid [a], [e], [i], [o], [u], [ɤ], [æ], [ø] ja [y], ning lisaks veel nn kõrge õ IPA sümboliga [ɯ], ent see kirjutatakse tänapäeva võru ortograafias enamasti samuti *õ*-tähega. Eesti ja võru keele üheks erinevuseks on aga järgsilbi vokaalid: võru keeles on järgsilbis eesti keele vokaalile kõrguse ja ümardatuse poolest vastav vokaal, kuid erinevus on ees-tagapoolsuses. Tutvu võru keele vokaalharmoonia reeglitega ja kirjuta eestikeelsetele sõnadele võru vasted.

Võru keele vokaalharmoonia reeglid on järgmised:

- a) kui sõna esisilbis on tagavokaal, siis on ka järgnevates silpides tagavokaalid.
- b) kui sõna esisilbis on eesvokaal, siis on ka järgnevates silpides eesvokaalid.
- c) tagavokaalsetes sõnades on *e* asemel *õ* (kehtib *õ*-harmoonia).
- d) *i* on neutraalne vokaal, mis saab esineda nii ees- kui ka tagavokaalsetes sõnades.

Teades neid reegleid, kirjuta eesti sõnadele võru vaste võru ortograafias (mis siinsetes sõnades ei erine eesti keele ortograafiast muu kui osade järgsilbivokaalide poolest). (0,5 punkti iga õige sõna)

suurele kergendusele (*suurõlõ kergendüesele*)

ausale võrokesele (*ausalõ võrokõsõlõ*)

targale mõttele (*targalõ mõttõlõ*)

külmapelgaja (*külmäpelgäjä*)

külaline (*külaline*)

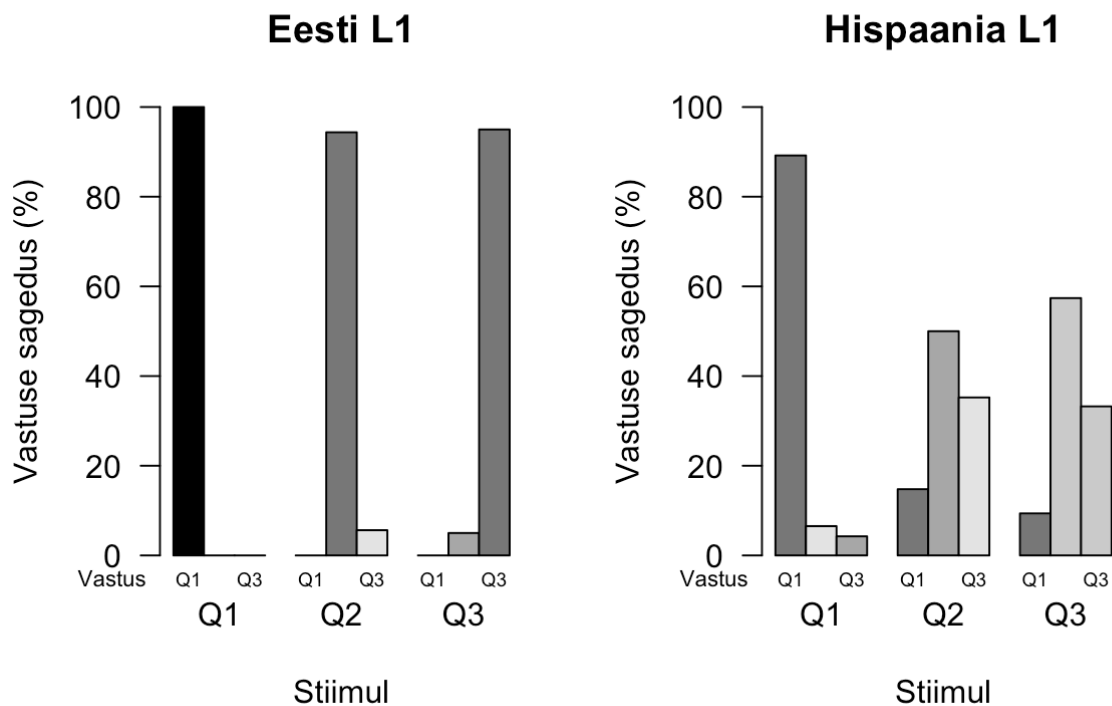
kallerduma (*kallõrduma*)

mättane (*mättäne*)

Nimi:
Klass:

10. ülesanne (8 punkti)

Eesti keeles on kolm vältet (I, II, III vältet), hispaania keeles aga ei eristata häälikupikkusi. Hispaania emakeelega eesti keele õppijad osalesid katses, kus uuriti, kui hästi nad eristavad eesti keele vältet. Katse tulemused on esitatud joonisel 1. Selles katses kuulsid osalejad sõnu (nt *sada*, *saada*, *saada*) ja nägid ekraanil lauseid (nt Anna mulle sada eurot; Palun saada talle kiri; Ma tahan saada õnnelikuks). Nad pidid otsustama, millisesse lausesse kuulnud sõna sobib.

Joonis 1. Q1 tähistab esimest vältet (ingl *quantity*), Q2 teist vältet ja Q3 kolmandat vältet. Joonisel all olevad Q1, Q2 ja Q3 tähistavad kuulnud sõna vältet (stiimul), joonisel olevad väiksemas kirjas q1, q2 ja q3 näitavad osalejate antud vastuseid. Y-telg tähistab õigete vastuste protsenti ja halli värvi toon näitab reaktsiooniaega, mida tumedam toon, seda lühem reaktsiooniaeg. Vasakul on eesti emakeelega osalejate tulemused ja paremal on hispaania emakeelega eesti keele õppijate tulemused.

Nimi:

Klass:

Kirjelda tajukatse tulemusi. Pööra tähelepanu osalejate emakeelele, katsesõnade vältele, osalejate vastustele, õigete vastuste protsendile ja reaktsiooniajale. Too välja neli kõige olulisemat tulemust.

1. Eesti L1 katseisikud ei eksinud kordagi I välte puhul, üksikud eksimused tulid sisse II ja III välte tajumisel. (2 punkti)
2. Katseisikute reaktsiooniaeg oli kõige lühem I välte tajumisel, II ja III välte tajumisel oli reaktsiooniaeg pikem. (2 punkti)
3. Hispaania L1 katseisikutele oli kõige keerulisem II ja III välte eristamine. (2 punkti)

II vältet tajuti õigesti u 50% juhtudest ja u 35% juhtudest aeti seda segamini III vältega. III vältet tajuti õigesti u 35% juhtudest ning seda aeti segamini u 60% juhtudest II vältega.

II ja III välte eristamine on keeruline, mõtlevad kauem ja vastavad suurema tõenäosusega valesti.

4. Mida kiirem reaktsiooniaeg, seda kõrgem õigete vastuste protsent või mida pikem reaktsiooniaeg, seda madalam õigete vastuste protsent. (2 punkti)

Veel võimalikke vastuseid:

Eesti L1 kõnelejalte rohkem õigeid vastuseid kõigi vältete puhul.

Eesti L1 kõnelejate reaktsiooniaeg on lühem.

Nimi:

Klass:

11. ülesanne (11 punkti)

Diftongi moodustavad kaks erinevat täishäälikut, mis on ühes silbis. Uuri tabelit, kus on kirjas näited diftongide kohta. Tee järeldotsi.

1. osis	2. osis				
	<i>i</i>	<i>u</i>	<i>e</i>	<i>o</i>	<i>a</i>
<i>i</i>		kiurud, kiure	(pieteet)	(bioloogia)	(diadeem)
<i>ü</i>	rüüu, süüa [syi:ja]	—	(müeliit)	(krüoliit)	(hüatsint)
<i>u</i>	kuivad, kuivi		(pueriilne)	(fluor)	(suaree)
<i>e</i>	leivad, leiba	(reuma)		teod	seadet, seaded
<i>ö</i>	kööied, köisi	—	sööed	—	pöab
<i>õ</i>	õied, õisi	õunad, õunu	nõelad, nõelu	lõoke	lõa
<i>o</i>	oinas, oinad	soustid, souste	koerad, koeri		toas
<i>ä</i>	säinas, säina	kräunub, Kräunus	päevad, päevi	näod	—
<i>a</i>	laiad, laiu	lauad, laudu	laevad, laevu	kaod	

1. Mitu diftongi on eesti keeles? Eesti keeles on 36 diftongi. (1 punkt)
2. Milline piirang on täishäälikute esinemisel diftongi teise osisena? Diftongi teise osisena esineb ainult viis vokaali *a*, *e*, *i*, *o*, *u*, mitte üheksa. (2 punkti)
3. Mitu diftongi tuleb ette nii teises kui ka kolmandas vältes sõnades? 18 diftongi (2 punkti)
4. Millised vokaalid on nendes enamasti teiseks osiseks? Need on *i* ja *u*. Mõni võib ehk nimetada ka *e*, mida on ühe võrra vähem kui *u*-ga lõppevaid. (2 punkti)
5. Mitu diftongi tuleb ette ainult kolmandas vältes sõnades? Millised? 8 diftongi: *öe*, *eo*, *õo*, *äo*, *ao*, *õa*, *õa*, *oa*. (2 punkti)
6. Mitu diftongi tuleb ette ainult võõrsõnades? Millised? 10 diftongi: *eu*, *ie*, *üe*, *ue*, *io*, *üo*, *uo*, *ia*, *üa*, *ua*. (2 punkti)

Nimi:

Klass:

12. ülesanne (5 punkti)

Eesti keeles on võimalik koostada vältekolmikuid, st sõnade kolmikuid, mis koosnevad samadest häälikutest, kuid erinevad häälikupikkuse poolest, nt *pani, selle panni, seda panni*.

Mõttele välja kaks tähenduslikku vältekolmikut, kus muutub sulghääliku kestus ja kus oleks vähemalt üks nimisõna ja tegusõna. (2 punkti)

nägi, näki, näkki

sagi, saki, sakki

tegi, teki, tekki

käbi, käpi, käppi

Eesti keeles kirjutatakse mõningatel juhtudel II ja III-vältelised sõnad ühtemoodi (nt *saada kiri, saada rikkaks, selle tooli, seda tooli*). Mõttele välja kaks lauset, mis kirjutatuna on mitmeti mõistetavad selle tõttu, et me ei erista kirjas II ja III vältet (nt *Laeva minekuni oli veel mitu tundi aega*)? Jooni lauses mitmeti mõistetav sõna alla.

1. Bussi minekuni on aega.
2. Ta võttis selle ammu.
3. See oli halb enne.
4. Lauda ehitab ta ise.
5. Ära kõrveta panni põhja.